

УДК 347.965

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.145>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДВОКАТА ЗА НЕВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ЩОДО ПІДВИЩЕННЯ ЙОГО КВАЛІФІКАЦІЇ

Заборовський В.В.

*професор, доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-5845-7535*

Заборовський В.В. Відповідальність адвоката за невиконання професійного обов'язку щодо підвищення його кваліфікації.

Дана стаття спрямована на розкриття правової природи обов'язку адвоката підвищувати свою кваліфікацію та питання відповідальності за його невиконання. Проаналізоване як чинне законодавство України (Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція)), що регулює цей обов'язок, так і попередні редакції Порядку, а також визначено роль дисциплінарних органів у контролі за його виконанням. Звертається увага на те, що чинний на сьогодні Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, хоча з одного боку, і передбачає доволі ліберальний підхід щодо відповідальності адвоката за невиконання обов'язку щодо підвищення своєї кваліфікації, а з іншого – даний Порядок, на відміну від попередніх його редакцій, виходить з обов'язковості врахування такої обставини (тобто невиконання адвокатом свого обов'язку щодо підвищення кваліфікації являє собою по суті обставину, що обтяжує дисциплінарну відповідальність адвоката).

В рамках цієї статті було проаналізовано правове регулювання механізму притягнення адвоката до відповідальності за невиконання чи неналежне виконання свого обов'язку щодо підвищення кваліфікації за законодавством зарубіжних країн. Так, автор звертає увагу на закордонний досвід у сфері професійного обов'язку підвищення кваліфікації адвокатів, зокрема у Франції, Німеччині, Австрії та Казахстані, де передбачені більш жорсткі механізми контролю за рівнем їх кваліфікації. Так, санкціями за невиконання адвокатами обов'язку підвищення кваліфікації можуть бути від збільшення внесків на професійне страхування до призупинення або ж навіть позбавлення права на професійну діяльність.

Робиться висновок про необхідність вдосконалення механізму притягнення адвоката до відповідальності в разі невиконання ним обов'язку щодо підвищення ним своєї кваліфікації. Тож у випадку невиконання адвокатом вказаного

обов'язку до нього має бути застосований такий вид дисциплінарної відповідальності як попередження та наданий строк для його належного виконання. Якщо кваліфікаційною комісією буде встановлено причинний зв'язок між дисциплінарним проступком адвоката та заподіянням шкоди клієнту внаслідок недостатньої професійної кваліфікації, право на зайняття адвокатською діяльністю має бути зупинено, а адвокат повинен пройти повторне (додаткове) обов'язкове навчання щодо підвищення його кваліфікації, а в разі його неналежного виконання – він має бути позбавлений права на зайняття адвокатською діяльністю. Саме такий механізм притягнення адвоката до відповідальності сприятиме підвищенню якості правничої допомоги й авторитету адвокатської професії в суспільстві.

Ключові слова: адвокат; адвокатська діяльність; статус адвоката; професійний обов'язок адвоката; підвищення кваліфікації адвоката; відповідальність адвоката; дисциплінарний проступок.

Zaborovskyy V.V. Liability of a lawyer for failure to fulfill the professional duty to improve his qualifications.

This article is aimed at revealing the legal nature of the lawyer's obligation to improve his qualifications and the issue of responsibility for failure to do so. Both the current legislation of Ukraine (Procedure for improving the qualifications of lawyers of Ukraine (new edition)), which regulates this obligation, and previous editions of the Order have been analyzed, and the role of disciplinary bodies in monitoring its implementation has been determined. Attention is drawn to the fact that the current Procedure for improving the qualifications of lawyers of Ukraine, although on the one hand, provides for a fairly liberal approach to the responsibility of a lawyer for failure to fulfill the obligation to improve his qualifications, and on the other hand, this Procedure, unlike its previous editions, proceeds from the obligation to take into account such a circumstance (that is, the lawyer's failure to fulfill his duty to improve his

qualifications is essentially a circumstance that burdens the lawyer's disciplinary responsibility).

Within the framework of this article, the legal regulation of the mechanism of bringing a lawyer to justice for non-fulfillment or improper fulfillment of his duty to improve his qualifications under the laws of foreign countries was analyzed. Thus, the author draws attention to foreign experience in the field of the professional duty to improve the qualifications of lawyers, in particular in France, Germany, Austria and Kazakhstan, where stricter mechanisms of control over the level of their qualifications are provided. Thus, sanctions for lawyers' failure to fulfill the obligation to improve their qualifications can range from an increase in contributions to professional insurance to suspension or even deprivation of the right to professional activity.

A conclusion is made about the need to improve the mechanism of bringing a lawyer to justice in the event of his failure to fulfill his obligation to improve his qualifications. Therefore, in the case of a lawyer's failure to fulfill the specified duty, such type of disciplinary responsibility should be applied to him as a warning and given a period for its proper fulfillment. If the qualification commission establishes a causal connection between the lawyer's disciplinary offense and harm to the client due to insufficient professional qualifications, the right to practice law must be suspended, and the lawyer must undergo repeated (additional) mandatory training to improve his qualifications, and in the case of its improper execution, he should be deprived of the right to engage in advocacy. This mechanism of bringing the lawyer to justice will contribute to the improvement of the quality of legal aid and the authority of the legal profession in society.

Key words: lawyer; advocacy; the status of a lawyer; professional duty of a lawyer; professional development of a lawyer; lawyer's responsibility; offense.

Постановка проблеми. Сутність правового статусу адвоката, в тому числі через призму розкриття правової природи професійних обов'язків адвоката, неодноразово була предметом нашої наукової розвідки [1; 2]. Досліджувалось нами також питання про необхідність підвищення адвокатом свого професійного рівня [3–5]. Так, в одній з наукових праць [6], ми звертали увагу, з одного боку, на необхідність розширення переліку можливих видів підвищення адвокатом своєї кваліфікації, виходячи, зокрема, з необхідності врахування їх потреб, особливо із зацікавленості у набутті практичних навиків, забезпечуючи при цьому ефективність та безперервність процесу підвищення адвокатом свого професійного рівня, а з іншого – на необхідність

вироблення не формального, а належного механізму підвищення кваліфікації українського адвоката, де вагоме місце повинно займати й оволодіння високими стандартами етичної поведінки.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що ефективність механізму виконання покладеного на адвоката обов'язку щодо підвищення своєї кваліфікації, а особливо належності його дотримання багато в чому залежить від існування інституту відповідальності за його неналежне виконання. А тому, виконання такого професійного обов'язку адвоката має контролюватися органами адвокатського самоврядування та передбачати певні засоби впливу у разі його невиконання, які б відповідали насамперед принципам розумності та справедливості.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти інституту підвищення кваліфікації адвокатів, в тому числі й щодо формування механізму притягнення їх до відповідальності за недотримання такого обов'язку були предметом наукового дослідження багатьох вчених. Серед вчених, які досліджували окремі аспекти даного питання, доцільно виокремити праці С. Барабашина, О.А. Бусуріної, Т.Б. Вільчик, М.С. Косенко, С. Кузьменко, Ю.І. Соловійова, М.С. Строговича, Г. Тангази Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, В. Якуші та інших.

Метою даної статті є комплексне розкриття правової природи обов'язку адвоката підвищувати свою кваліфікацію через призму відповідальності за його невиконання або ж неналежне виконання, яка сприяє забезпеченню належної якості правничої допомоги та збереженню високих стандартів професійної етики в адвокатській діяльності.

Основними **завданнями** автор ставить перед собою: проаналізувати нормативно-правове регулювання порядку реалізації обов'язку адвоката щодо підвищення кваліфікації в контексті встановлення відповідальності за його невиконання; з'ясувати позиції науковців та досвід зарубіжних країн щодо визначення механізмів контролю і санкцій, що стимулюють адвокатів до постійного вдосконалення своїх професійних знань.

Виклад основного матеріалу. Один із професійних обов'язків адвоката є обов'язок підвищувати свою кваліфікацію. Комплексне розкриття правової природи даного професійного обов'язку потребує і розкриття питання щодо відповідальності адвоката за його невиконання. Це зумовлено тим, що відповідальність в будь-якій її формі, як зазначає М.С. Строгович, включаючи юридичну, – насамперед відповідальне ставлення громадянина до своїх обов'язків, до їх виконання, а посилення відповідальності означає підвищення відповідального ставлення

людей до своїх обов'язків, підвищення контролю за виконанням ними своїх обов'язків, підвищення вимог до правильного, точного, сумлінного, доброякісного виконання ними своїх обов'язків [7, с. 244-245]. Нами неодноразово доводилось те, що структурними елементами правового статусу адвоката є права, обов'язки, гарантії та відповідальність, і лише така їх сукупність здатна забезпечити необхідну універсальність, дієвість та системність такої категорії як правовий статус адвоката [8, с. 167].

Значні вимоги до кваліфікації адвоката (зокрема, на етапі доступу до професії) пов'язані з тим, що майбутній адвокат повинен розуміти, що на ньому буде велика відповідальність за його дії та рекомендації для клієнтів, оскільки, як вдало відмічає А. Барбашин, в деяких випадках ціною невірних рекомендацій можуть бути свобода та бізнес клієнтів [9]. Враховуючи специфіку та багатогранність професійної діяльності адвоката, високі вимоги до кваліфікації адвоката є невід'ємним атрибутом адвокатської діяльності протягом усього періоду її здійснення.

У своїх рекомендаціях щодо навчання та освіти юристів [10] ІВА (Міжнародна асоціація юристів, яка на сьогодні налічує понад 80.000 індивідуальних юристів та 200 асоціацій адвокатів і юридичних товариств), акцентує увагу на особистій відповідальності кожного юриста щодо оновлення своїх знань в рамках процесу навчання протягом усього життя, задля можливості використовувати нові юридичні доктрини та техніку в процесі своєї діяльності у постійно мінливому глобалізованому соціальному та бізнес-середовищі. В той же час, задля забезпечення існування ефективного механізму виконання покладеного на адвоката обов'язку щодо підвищення своєї кваліфікації, належність його виконання має контролюватися органами адвокатського самоврядування та передбачати певні засоби впливу у разі його невиконання.

У першому, за часів незалежності України, Порядку підвищення кваліфікації адвокатами України [11] (почав діяти з 1 січня 2011 року) була закріплена норма, за якою передбачалася можливість застосування заходів дисциплінарної відповідальності до адвокатів, які не виконують обов'язки щодо постійного вдосконалення своїх знань та професійної майстерності, вимог вказаного Порядку та рішень КДКА про підвищення кваліфікації адвокатів.

В подальшому, виходячи з того, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (п. 4 ч. 1 ст. 21) вже закріплював за адвокатом обов'язок підвищувати свій професійний рівень, то Порядок 2013 року [12] містив норму про можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності адвокатів, які не виконували обов'язок щодо підвищення

свого професійного рівня саме в порядку за невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

Щодо діючого на сьогодні Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція) [13] (майже аналогічна норма була і в Порядку 2019 року), то ним передбачена норма, згідно з якою у разі відсутності необхідної кількості балів з підвищення кваліфікації адвоката, Вища школа адвокатури зобов'язана проінформувати раду адвокатів регіону та відповідну КДКА регіону про порушення даного Порядку, і у разі надходження скарги на такого адвоката про вчинення інших порушень, ці дані повинні бути враховані при розгляді дисциплінарної справи (п. 23). У попереднього Порядку 2019 йшла мова про можливість врахування такої обставини при розгляді дисциплінарної справи (тобто комісія встановлювала зв'язок між проступком і недостатньою кваліфікацією, що підтверджувалося відсутністю необхідної кількості балів, та визначала чи є сенс врахувати цей факт при винесенні остаточного рішення, а також враховувала претензії самого заявника до адвоката, викладені у скарзі, які мали бути пов'язані з низьким рівнем кваліфікації адвоката, що і призвів до негативних наслідків [14]). Натомість чинний Порядок виходить з обов'язковості врахування такої обставини. Тобто невиконання адвокатом свого обов'язку щодо підвищення кваліфікації являє собою по суті обставину, що обтяжує дисциплінарну відповідальність адвоката.

Цікавою є норма, яка закріплена п. 24 Порядку, за якою, якщо КДКА регіону або ВКДКА адвоката притягнуто до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики, то своїм рішенням такі комісії можуть також встановити обов'язок для такого адвоката пройти спеціалізоване додаткове підвищення кваліфікації з питань адвокатської етики у Вищій школі адвокатури НААУ, яке він повинен пройти у найближчі три місяці. Невиконання такого обов'язку без поважних причин кваліфікується як невиконання рішення органу адвокатського самоврядування та відповідно вважається дисциплінарним проступком. На нашу думку, закріплення даної норми саме в такій редакції викликає певні сумніви, оскільки встановлення обов'язку для адвоката пройти вказане спеціалізоване додаткове підвищення кваліфікації (на сайті Вищої школи адвокатури НААУ (<https://www.hsa.org.ua/>) нами не було знайдено жодної інформації про такий різновид підвищення кваліфікації), являє по своїй суті додатковий вид відповідальності адвоката, який відсутній у профільному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Дещо іншої позиції притримується С. Вилков, виходячи з того, що таке спеціалізоване додаткове підвищення ква-

ліфікації не може призначатися дисциплінарною палатою та сприйматися самим адвокатом як якесь додаткове покарання, оскільки такий захід має застосовуватися у тому випадку, коли в ході розгляду справи комісія, наприклад, на підставі письмових пояснень або ж заяв адвоката під час засідання виявила у нього недостатній рівень знань з питань адвокатської етики [14].

Відсутня інформація про активне застосування такого спеціалізованого додатково підвищення кваліфікації і на сайті ВКДКА (<https://vkdka.org/>). В Єдиному державному реєстрі судових рішень наявна інформація тільки дві справи, в яких оскаржувалося рішення КДКА Донецької області від 11.02.2021 року [15] та рішення КДКА Закарпатської області від 08.06.2023 року [16] про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та застосування до нього дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю строком на два місяці, а також накладення зобов'язання пройти спеціалізоване додаткове підвищення кваліфікації з питань адвокатської етики у Вищій школі адвокатури НААУ.

Встановлення такого порядку відповідальності за невиконання адвокатом обов'язку щодо підвищення своєї кваліфікації свідчить про доволі ліберальний підхід законодавця до цього питання. Директор Вищої школи адвокатури зазначає, що НААУ демократично та якісно підходить до питання підвищення кваліфікації, і в порівнянні з іншими країнами, що передбачають від дисциплінарних покарань до фінансових стягнень, в українській адвокатурі все набагато простіше, оскільки адвокат сам вирішує, чи буде в ЄРАУ інформація про підвищення ним кваліфікації [17].

Це вказує на необхідність розкриття позицій як науковців, так і законодавців зарубіжних країн стосовно відповідальності адвоката за невиконання обов'язку щодо підвищення своєї кваліфікації. Слід відмітити, що ще Закон УРСР «Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР» [18] від 31 жовтня 1980 року № 1050-Х передбачав самостійну підставу припинення членства в колегії адвокатів у разі неможливості виконання адвокатом своїх обов'язків внаслідок недостатньої кваліфікації (ст. 85). Встановлення факту недостатньої кваліфікації адвоката було свідченням того, що зазначена особа не має можливості надавати правову допомогу на належному рівні.

Подібної позиції притримується і Ю.І. Соловйова, яка виходячи з особливого суспільного значення публічної функції адвокатури щодо надання кваліфікованої юридичної допомоги (адвокатом має називатися лише професіонал, що має високий рівень кваліфікації та постійно підвищує його), доходить висновку про необхід-

ність припинення статусу адвоката, в разі встановлення факту неможливості виконання ним своїх обов'язків внаслідок недостатньої кваліфікації, враховуючи при цьому і важкість вчиненого проступку [19].

Можливість зупинення, або ж навіть припинення статусу адвоката внаслідок відсутності в нього відповідної кваліфікації передбачена законодавством Республіки Казахстан. Так, ч. 3 ст. 43 Закону «Про адвокатську діяльність та юридичну допомогу» [20] передбачає, що дія ліцензії на зайняття адвокатською діяльністю припиняється у випадку порушення з неповажної причини більш ніж 30 днів терміну проходження підвищення кваліфікації чи відмова від його проходження (до усунення порушення, але не більше ніж на 3 місяці), тоді як ч. 4 ст. 44 до підстав позбавлення ліцензії відносить і випадок неможливості виконання адвокатом своїх професійних обов'язків внаслідок недостатньої кваліфікації, встановленої за результатами атестації, проведеної колегією адвокатів.

Мірою відповідальності німецького адвоката за порушення обов'язку щодо підвищення своєї кваліфікації може бути призупинення його професійної діяльності щодо представництва клієнтів у суді від 1 до 5 років повністю або щодо окремих галузей права. З подібних позицій виходить і австрійський законодавець, який поряд із вимогою щодо встановлення певного контролю над таким адвокатом, вказує на можливість застосування і санкції щодо зупинення адвокатської діяльності щодо представництва у суді чи відповідних органах. Санкцією може бути і заборона здійснювати професійну підготовку майбутніх адвокатів [21].

Питання щодо зупинення або ж позбавлення статусу адвоката, внаслідок відсутності у адвоката відповідної кваліфікації було предметом дослідження і С.Я. Фурси та Є.І. Фурси [22, с. 141]. Так, передбачаючи можливість застосування до адвокатів санкції, які б включаючи обов'язок пройти тривале підвищення кваліфікації, що буде супроводжуватися призупиненням їх діяльності на цей період, вони вважають за доцільне стимулювати адвокатів до самостійного підвищення кваліфікації і одним із таких стимулів має стати позбавлення статусу адвоката за проявлену некомпетентність. Науковці звертають увагу на те, що якщо адвокат одноразово або системно проявляє явну некомпетентність під час розгляду справи чи здійсненні консультативної діяльності, в результаті чого порушуються права його клієнта, то не дивлячись на формальне підвищення кваліфікації, його слід позбавляти високого статусу адвоката з метою підвищення авторитету адвокатури у суспільстві.

В контексті нашого дослідження заслуговує на увагу і позиція тих науковців, які вважають

за необхідне закріплення такого виду дисциплінарної відповідальності адвоката як примусове його навчання щодо підвищення кваліфікації. Так, А.А. Курманалієва вказує на необхідність здійснювати постійний моніторинг якості кваліфікованої юридичної допомоги, що надається адвокатами, та за результатами застосовувати до адвокатів, які припустилися тих чи інших помилок, заходів впливу у вигляді обов'язкового (повторного) навчання. Це передбачатиме обов'язкове спрямування адвоката на відповідні навчальні курси для вивчення, повторення, закріплення правового матеріалу, у застосуванні якого було допущено помилка, що має вирішити питання і подальшого якісного надання правової допомоги та особистого професійного зростання адвокатів [23, с. 98].

Докладно досліджувала природу такого виду покарання О.О. Бусуріна, вказуючи на можливість його закріплення у вигляді як основного (наприклад, при порушенні адвокатом обов'язку постійно вдосконалювати свої знання та підвищувати кваліфікацію), так і як додаткового покарання (у разі якщо буде встановлено, що адвокат вчинив правопорушення через недостатню професійну кваліфікацію, цей захід слід обрати як додатковий до основного виду, наприклад, попередження). Науковець звертає увагу на необхідність визначення галузі юридичних знань, в якій адвокату слід підвищити свою кваліфікацію, а також визначити необхідну кількість годин, які адвокат повинен витратити на покращення своїх знань, встановивши граничні терміни його виконання, а результатом, який підтверджує успішне підвищення кваліфікації, має стати відповідний іспит [24, с. 59]. На необхідність закріплення такої міри професійної відповідальності адвоката як примусове підвищення ним своєї кваліфікації вказують й інші науковці [25, с. 69].

Поряд з вказаними, заслуговує на увагу і міра відповідальності за порушення обов'язку щодо підвищення кваліфікації, яка може бути застосована до французьких адвокатів. Досліджуючи це питання, Т.Б. Вільчик зазначає, що адвокати, які не мають сертифіката щодо підвищення кваліфікації (зобов'язані один раз на п'ять років проходити відповідні курси), зобов'язані платити підвищені внески на страхування своєї професійної відповідальності [26, с. 305].

Висновок. Вказане дає нам можливість дійти висновку про необхідність вдосконалення механізму притягнення адвоката до відповідальності в разі невиконання ним обов'язку щодо підвищення ним своєї кваліфікації. Тож у випадку невиконання адвокатом вказаного обов'язку без поважних причин до нього має бути застосований такий вид дисциплінарної відповідальності як попередження та наданий строк для його

належного виконання. Така обставина повинна сприйматися як така, що обтяжує відповідальність у разі вчинення адвокатом інших дисциплінарних проступків.

Якщо КДКА буде встановлено, що адвокат вчинив дисциплінарний проступок чим заподіяв шкоду своєму клієнту внаслідок недостатньої своєї професійної кваліфікації, право на зайняття адвокатською діяльністю має бути зупинено, а адвокат має пройти повторне (додаткове) обов'язкове навчання щодо підвищення його кваліфікації. Якщо адвокат не виконав або ж неналежно виконав покладеного на нього такого обов'язку, то він має бути позбавлений права на зайняття адвокатською діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заборовський В.В., Бисага Ю.М. Професійні обов'язки як необхідний елемент структури правового статусу адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 45. Т. 2. С. 144–151.
2. Заборовський В.В. Уникнення конфлікту інтересів в якості професійного обов'язку адвоката. *Innovative research of legal regulation of public administration: International Scientific Conference (Lublin (Republic of Poland), 16-17 June 2017).* Lubline: Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej, 2017. Р. 11–15.
3. Заборовський В.В., Фазикош В.Г., Семрак О.С. Підвищення кваліфікації адвоката як один із його професійних обов'язків: загальні положення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 70. С. 444–449. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.71>.
4. Заборовський В.В., Реплюк Н.М. Мінімальна кількість балів та розрахунковий період їх нарахування як елементи механізму підвищення кваліфікації адвокатів. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 845–850. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.129>.
5. Заборовський В.В. Щодо необхідності існування диференційованого підходу в аспекті визначення програм підвищення кваліфікації українських адвокатів в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 326–331.
6. Заборовський В.В. Вибір українським адвокатом видів підвищення своєї кваліфікації через призму реалізації конституційного права на освіту. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023.

- № 5. С. 552–557. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.99>.
7. Строгович М.С. Избранные труды: в 3 т. М.: Наука. Т. 1. Проблемы общей теории права. 1990. 304 с.
  8. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. К., 2017. 577 с.
  9. Барбашин С. Підвищення кваліфікації: чи потрібне воно адвокату? 2019. URL: <https://unba.org.ua/publications/4588-pidvishennya-kvalifikacii-chi-potribnevono-advokatu.html?fbcl>.
  10. IBA Policy Guidelines for Training and Education of the Legal Profession (Part II). Adopted by the IBA Council 23 October 2014. URL: <https://www.ibanet.org/MediaHandler?id=1ff85676-0cdb-4ead-91c3-b533fdc79550>.
  11. Порядок підвищення кваліфікації адвокатами України, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 3 вересня 2010 р. № V/21- 421 (втратив чинність). URL: <https://vkdka.org/doc-1433>.
  12. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, затверджений Рішення Ради адвокатів України 16.02.2013 р № 85 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr085418-13#Text>.
  13. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України (нова редакція), затверджений Рішенням Ради адвокатів України від 03.07.2021 № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr063871-21#Text>.
  14. Якуша В. Прогалини в суміжних сферах можуть зіграти з професіоналом злий жарт. *Закон і Бізнес*. 2020. № 48 (1502). URL: https://zib.com.ua/ua/145782-golova_vkdkka_sergiy_vilkov_progalini_u_sumizhnih_sferah_mozh.html.
  15. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 17 травня 2021 р. (справа № 200/2664/21-а). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96999247>.
  16. Рішення Закарпатського окружного адміністративного суду від 02 серпня 2023 року (справа № 260/5566/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112582115>.
  17. Кузьменко С. Адвокат сто разів подумає, куди інвестувати дорогоцінний час». URL: <https://unba.org.ua/publications/4370-direktor-vsha-naau-savva-kuz-menko-advokat-sto-raziv-podumae-kudi-investuvati-dorogocinnij-chas.html>.
  18. Про затвердження Положення про адвокатуру Української РСР: Закон УРСР від 31 жовтня 1980 року № 1050-Х. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T801050.html.
  19. Соловьева Ю.И. Проблемы повышения профессиональной квалификации адвокатов. *Наука и мир*. 2015. № 10 (26). Т. 1. С. 179–182.
  20. Об адвокатской деятельности и юридической помощи; Закон Республики Казахстан от 5 июля 2018 года № 176-VI. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000176#z1025>.
  21. Tangaza H. International Approaches to Ongoing Competence. A report for the LSB (march 2021). URL: <https://legalservicesboard.org.uk/wp-content/uploads/2021/05/International-approaches-to-Ongoing-Competence.pdf>.
  22. Фурса С., Фурса Є. Деякі шляхи підвищення кваліфікації адвокатів України. *Грааль науки*. 2021. № 1. С. 139–143.
  23. Курманалиева А.А. Вопрос повышения профессиональной квалификации адвокатов в свете конституционного положения о доступе населения к квалифицированной юридической помощи. *Образование и право*. 2018. № 12. С. 97–99.
  24. Бусурина Е.О. Принудительное обучение по повышению квалификации как мера дисциплинарной ответственности адвоката. *Евразийская адвокатура*. 2012. № 1. С. 59–60.
  25. Косенко М.С. Участие квалификационно-дисциплинарной комиссии адвокатуры в обеспечении адвокатской дисциплины в Украине. *Закон и жизнь*. 2013. № 9 (261). С. 66–70.
  26. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2016. 490 с.